

DEDE KORKUT KİTABI'NDA SOSYAL ÇEVRE İÇİNDE OZAN*

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

*“Kolça kopuz götürüp ilden ile
bigden bige ozan gezer”*

Türk folklorunun en önemli yazılı kaynaklarından biri olmasına karşılık, Dede Korkut Kitabı, Türkiye folklorcularını en az meşgul eden eserlerden birisidir. Çeşitli halk anlatılarının motif tahlillerinde Dede Korkut Kitabı'na atıflar yapılmış ise de; sistematik ve metodik tahliller genellikle alan folklor olmayan ilim adamlarınca yapılmıştır. Bir çalışma alanı taassubuna kapılmaksızın hemen belirtelim ki ilmi her çalışma ciddi ve değerlidir: Çünkü farklı bakış açılarını yansıtır. Ancak, yaklaşık olarak yüz elli yıl önce ortaya çıkan ve gerek tesbit ve derlenmesinde gerekse incelenip değerlendirilmesinde sürekli yeni teori ve yöntemler geliştiren bir disiplinin bilgi birikiminden haberdar olmayanlarca yapılan tahlilleri- sırf folklorik metinleri tahlil ediyorlar diye- “folklorik tahlil” olarak kabul etmemizi de kimse beklememelidir. Bu yaklaşımdan hareket ettiğimiz zaman Türkiye folklorcusu için Dede Korkut Kitabı'nın ne derece bakir bir alan olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu noktada Dede Korkut Kitabı üzerinde yapılan az sayıdaki çalışmanın da “metin” merkezli olduğu ve yeni teori ve metotlarla geliştirilmediği gerçeği dile getirilince, Dede Korkut Kitabı üzerindeki vehamet boyutlarındaki ihmalimiz daha kolay görülebilecektir.

Türkiye'de folklor çalışmaları, folklor teriminin ilk defa yazılı metinlerimizde yer aldığı II. Meşrutiyet Dönemi'nden beri, Tarihi-Coğrafi Fin Metodu'nun etki-

sinde ve “metin” merkezli yapılmıştır. Fin Metodu'nun ortaya çıkışına kadar “kaybolmaya yüz tutan, ihmal edilmiş dil ve kültür materyalleri” olarak derlenen bu metinler, “ihmal edilen milli kimliğimizin gerçek ürünleri” romantizmi içinde derlenmiş ve incelenmiştir. Bu ürünler içerisinde ise; folklorun ilk ortaya çıkışından itibaren büyük ilgi gören masal, türkü, halk şiiri halktan derlenen sözlü mahsüller olarak ilk sıralarda yer almış, bunlar cönk ve mecmua denilen defterlerden yapılan aktarmalarla desteklenmiştir. Bu çalışmalarda “metin” ve “metin yazarı”(ozan, âşık, teke şairi) veya “metin söyleyen”(kaynak kişi) üzerinde durulmuş, metinlerin söylendiği ortam yani sosyo-kültürel çevre önemli görülmemiş ve veya dikkat çekilmemiştir. Günümüz folklor çalışmaları “metin”(text) kadar “anlatım ortamı”nın da (context, bağlam, sosyal çevre) önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Biz Dede Korkut üzerinde yaptığımız bu mutevazi denememizde sosyal çevre içinde ozanın yeri, rolü ve statüsü gibi noktalardan hareketle Dede Korkut'ta bu konu ile alakalı bazı hususlara dikkat çekeceğiz.

Burada hemen belirtmeliyiz ki, çalışmamızda “ozanların piri” olarak nitelenen Dede Korkut'un ozan olarak niteliği ve rolü üzerinde durulmayacaktır. Çünkü Dede Korkut, mitolojik dönemden metnin derlendiği zamana uzanan geniş bir zaman diliminde “Oğuzun tamam bilicisi” sıfatıyla kutsanmış ve bütün boyalarda bu kişiliği ile karşımıza çıkmıştır. Bu nitelikleriyle Dede Korkut ayrı bir çalışma konusu olarak durmaktadır. Biz dikkatimizi Dede Korkut metnini anla-

tan muhtemel ozan ve metinlerde geçen ozan tipi üzerine yönelttik. Bu yönelik “anlatım ortamı” içindeki ozanı anlamaya yönelik bir tercihtir ve çalışmamızın başlığında da bu tercih yer almaktadır.

Dede Korkut Kitabı’nın Mukaddimesinde geçen ozan ile ilgili şu ifadeler ozanın sosyal çevre içindeki durumunu aydınlatan vecize değerinde sözlerdir: “Kolça kopuz götürüp ilden ile bigden bige ozan gezer. Er namerdin er nakesin ozan bilir. İleyinizde çalıp aydan ozan olsun”.(Muharrem Ergin, “Dede Korkut Kitabı I Giriş- Metin- Faksimile’ Ankara 1989, s.75. Bundan sonraki sayfa numaraları da bu esere aittir.) Dede Korkut Kitabı’nın yazıya geçirildiği 15. yüzyıl ortalarında ozanların “kopuz” çaldığını ve diyar diyar dolaşarak sanatlarının icra ettiklerini öğreniyoruz. Burada yer alan “bigden bige ozan gezer” ifadesi ise, ozanlık geleneğinin toplumun üst katmanlarında yer alan “beyler” tarafından itibar gördüğünü göstermektedir. “Er cömerdin er nakesin ozan bilir” cümlesinde ozanın asıl dikkat çekmek istediği hususun “cömertliğin kendisine dönük olan kısmı” olduğunu ancak bütün Dede Korkut Kitabı dikkatle değerlendirildiğinde anlaşılmaktadır. Mukaddimedede geçen son veciz cümle ise, “İleyinizde çalıp aydan ozan olsun” ifadesidir. Yine Dede Korkut Kitabının tamamına dikkat etmeksizin bu ifadenin tam olarak anlamını kavramak mümkün değildir. Bazı hikayelerde vakanın hızlandırılması için kullanılan “At ayağı külük ozan dili çevik olur” atasözü ise, ozanların topluma bir takım hikayeler anlatan kişiler olduğunu anlatmaktadır.

Ellerinde kopuzları ile ilden ile beyden beye dolaşan ve çeşitli hikayeler anlatan bu kişilerin rol ve statülerini daha belirgin hale getirmek Dede Korkut Kitabında geçen bazı ifadeleri anlamamız için gereklidir.

Dede Korkut kitabında ozanın toplum içindeki durumunu en iyi anlatan bölümler “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek

Boyu” nda yer almaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda teşekkül edecek halk hikayelerinin temel motiflerini de bünyesinde barındıran bu boyda, hatırlanacağı üzere Beyrek, Bayburt kalesindeki on altı yıllık esaretinden kurtulduktan sonra, Oğuz ülkesinde bir ozanla karşılaşır. Aralarında şu konuşmalar geçer:

“Mere ozan nireye gidersin? Ozan aydur: Big yiğit düğüne giderim. Beyrek aydur: Düğün kimün? Yalançı oğlu Yaltaçugun didi. Mere kimün nesin alur didi. Ozan aydur: Han Beyregün adahlısın alur didi. Beyrek aydur: Mere ozan kopuzun mana virgil atımı sana vireyim, sakla gelem bahasın getürem alam didi. Ozan aydur: Avazum gedilmedin ünüm yoğulmadın bir atdur elüme girdi, ilet-yim saklayayın didi.” (S.137)

Elinde kopuzu ile düğüne çağırılan bir ozanın binecek atı yok. Düğüne giden bu ozanın sıradan biri olmaması gerekir. Çünkü, aynı hikayenin ilerleyen bölümlerinde gördüğümüz gibi İç Oğuz beylerinin hazır bulunduğu bir düğündür gitmekte olduğu. Ayrıca bu düğüne para kazanmak üzere gittiğini de kendisi yukarıya aldığımız parçada açıkça söylemektedir. Burada rahatlıkla söyleyebiliriz ki Dede Korkut Kitabı’nın yazıya aktarıldığı dönemde ozanlar, beylere nazaran toplumun ekonomik bakımdan daha aşağı tabakalarında yer almaktadırlar. Maişetlerini çeşitli toy ve düğünlerde çalıp söyleyerek kazanmaktadırlar. Dolayısıyla çağırıldıkları düğünlerde gördükleri itibar, kendilerine verilen maddi kıymetle doğru orantılı olmaktadır. “Er cömerdin er nakesin ozan bilir” sözü kendileri açısından böyle bir anlam yüklenmektedir.

Yine mukaddimedede geçen “İleyinizde çalıp aydan ozan olsun” duası, Beyrek’in kız kardeşinin söylediği şu cümlelerden sonra daha kolay anlaşılacaktır : “Çalma ozan ayıtma ozan/Karaluça men kızun nesine gerek ozan” (s.139) “Çalma ozan ayıtma ozan/Karaluça men kızun nesine gerek ozan/İleyünde düğün var

düğüne varup ötgil” (s.140) veya “Ağam Beyrek gideli şölenüm yok” (s.140) Ozanların toy ve eğlenceler için çağırılan bir sanatkar olduğunu, yas tutanların ise ozanlardan uzak durduğunu gösteren bu sözlerden hareketle “ileyinde çalıp aydan ozan olsun” duasının, “Allah size gam keder vermesin” manasında da söylendiğini anlamalıyız.

Ozanların gittikleri yerlerde teklifsiz tekellüfsüz yemek istediklerini ozan kılığındaki Beyrek’in şu sözlerinden anlıyoruz:

“Bağır kibi üginemde yoğurtdan ne var

Kara sakaç altında gömeçden ne var
Kendürükde etmekden ne var

Üç gündür yoldan geldüm toyurun meni

Üç güne varmasun Allah sevindürsün sizi” (s.141)

Halkın ise bu isteği memnuniyetle karşıladığı ve kendilerine gelen ozanı ağırlayıp izzetleyip gönderdiklerini, ozanla neşelenip gülüp eğlenmenin bedelini ödediklerini Beyrek’in kızkardeşinin şu sözleri göstermektedir:

“Çalma ozan ayıtma ozan

Ağam Beyrek gideli bize ozan geldiği yok

Egnümüzden kaftanumuz aldığı yok

Başumuzdan giceligümüz aldığı yok

Boynuzu burma koçlarımız aldığı yok” (s.142)

Yazıdan yabandan gelen ozana bu derece itibar gösteren kızlara, ozan hoşuna gitmeyen bir husus olduğunda kızabilmekte, beylerden gördüğü itibara rağmen çeşitli kaprisli davranışlar sergileyebilmekte, kaç-göç olmasına rağmen kadınların meclisine girebilmektedir. (s.148)

Dede Korkut Kitabı’nın yazıya geçirildiği dönemde ozanların toplumun fakir fakat itibarlı bir zümresini meydana getirdiğini ve düğünlerin onların kopuzu eşliğinde yapıldığını, beylerin cömertliği ve kendi marifetinin gücü nisbetinde “boynuzu burma koçlar” hediye

edildiğini bey evlerinden yemek yiyerek, onların eski kaftanlarını giyerek hayatını devam ettirdiğini, ilden ile beyden beye “çağırıldığı” yerlere giderek sanatını icra ettiğini anlıyoruz. Ozanlığın “âşık”lığa dönüşmesinden sonra da bu özelliklerinin devam ettiğini gerek âşıkların hayat hikayelerinden gerekse halk hikayelerindeki âşık tipinden hareketle rahatlıkla söyleyebiliriz. Hele ozanların düğünlere çağırılması geleneğinin günümüzde dahi yaşatıldığı gerçeği hatırd tutulursa, toplumsal statü bakımından büyük bir değişikliğin olmadığı kendiliğinden görülebilecektir. Yerleşik hayata geçilmesinden sonra âşıkların daha estetik bir seviye kazandıklarını söyleyebiliriz. İlden ile beyden beye dolaşarak maişetlerini sağlayan âşıkların bu niteliklerini “ rüyada gördükleri güzeli arama” motifiyle gizlemeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. (Bu yaklaşım Dr. Ö. Çobanoğlu’ya aittir.) Dede Korkut Kitabı’nın yazıya geçirildiği dönemde toplumun fakir tabakası arasında yer alan ozanların, âşıklığa geçişten sonra da aynı tabakada yer aldıkları günümüze ulaşan şiirlerdeki kesif “yokluk, yoksulluk” mısralarından anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak ozanları ve eserlerini tahlil ederken, yaşadıkları toplumda yer alan bu statülerini unutmamak ve buna göre değerlendirmeler yapmak gerekir. Mesela Dede Korkut’ta yer alan “Attan aygır, deveden bugra, koyundan koç kırarak” yapılan mübalagalı ziyafetlerin arka planında ozanların “erleri cömert görme” arzu ve beklentilerinin de bulunduğu görebilmeliyiz.

* Albert Beyts Uluslararası Konferansı ile Azerbeycan İlimler Akademisi Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü tarafından 1-5 Aralık 1997 tarihleri arasında Azerbeycan’ın başşehri Bakü’de yapılan “VI. Lord Beyts Konferansı Dedem Korkutun Kitabı’nın 1300. Yılı Uluslararası Sempozyumu”nda sunulan tebliğin metnidir.